

Literatuurbericht

Missionair kerk-zijn 2020-2023

In de lange reeks van driejaarlijkse overzichten van literatuur rond kerkopbouw in *Handelingen* is de aandacht voor missionair kerk-zijn nooit ver weg geweest. Telkens verschenen er boeken en andere publicaties over de missionaire kant van kerk-zijn. Die beweging is niet gestopt. In dit overzichtsartikel concentreer ik me op publicaties die cirkelen rond missionaire theologie en de kerk als missionaire gemeenschap.

Missio Dei

We kunnen wel stellen dat het *missio Dei*-denken dominant is geworden binnen de missiologie. Zending is primair Gods zending en de kerk voegt zich in die zending. In met name orthodoxe kringen was er lange tijd aarzeling bij en ook verzet tegen dit concept. Want was het niet het theologische paard van Troje waarmee de (klassieke) boodschap van de kerk onderuit zou worden gehaald? Echter, we zien nu ook in deze kringen een kentering. Ik geef er twee voorbeelden van.

In oktober 2021 promoveerde Jan van 't Spijker, docent aan de Theologische Universiteit Apeldoorn, op een missiologisch proefschrift, getiteld *To Participate in God's Mission*. Aanleiding was het zoeken van een begaanbare weg voor nieuwe missionaire geloofsgemeenschappen binnen het verband van de Christelijke Gereformeerde Kerken (CGK). Hoe zouden

deze nieuwe 'kerkplekken' een vruchtbare verbinding kunnen aangaan met de bestaande CGK-gemeenten? Van 't Spijker deed vooral literatuuronderzoek, met daarbij veel aandacht aan het *missio Dei*-concept, zoals dat vooral sinds de missionaire conferentie in Willingen (1952) in zwang is geraakt. Daarnaast kent zijn dissertatie ook een klein empirisch deel in de vorm van twee gesprekken met een focusgroep van acht missionaire CGK-werkers/pioniers. Zij theologiseren en werken in hoge mate vanuit het *missio Dei*-concept. Van 't Spijker sluit zich daar bij aan en pleit voor een werkelijk doorleefde *missio Dei*-theologie binnen de CGK. Deze theologische *mindshift* zal ook moeten doorwerken in de ecclesiologie, in de kerkorde en in het praktische functioneren van de kerk als geheel en van de afzonderlijke plaatselijke gemeenten.

Medio 2023 verscheen een basisboek missiologie onder de titel *Betrokken in Gods missie*. Dit boek wil een toegankelijke en tegelijk min of meer wetenschappelijke introductie zijn

< [Pinksteren](#)

in de missiologie. Het is ontstaan binnen wat meer orthodox-protestantse kringen, met name vanuit de aan de Christelijke Gereformeerde Kerken verbonden Theologische Universiteit Apeldoorn. Een brede groep protestantse auteurs heeft er aan meegewerkt. De titel laat al een rode draad in het boek zien: het *missio Dei*-denken. Het boek kent vier delen: bijbels-theologisch, missionaire ontwikkelingen de eeuwen door, huidige ontwikkelingen en missionaire uitdagingen en ten slotte missie in de praktijk. Ieder hoofddeel begint met een aantal leerdoelen. Elk van de 22 hoofdstukken sluit af met verwerkingsvragen en literatuursuggesties voor verdere studie. De redactie heeft nadrukkelijk de student theologie in gedachten gehad bij het schrijven.

Dat het *missio Dei*-concept het goed doet in missionaire kringen, betekent niet dat de plaatselijke gemeente het ook moeiteloos en met overtuiging oppikt. Andrew Hardy legt daarvan getuigenis af in zijn boek *An Ordinary Mission of God Theology*. Hij beschrijft de splijtende werking van het concept in een lokale Britse reformatorisch-evangelische gemeente. Het werd geïntroduceerd in deze kleine en niet echt missionaire gemeente door de nieuwe voorganger in 2009. Hij verlaat het klassieke verzorgingsmodel en zet in op ieders participatie, ook als het gaat om missionair kerk-zijn. Maar dat botst. Het veldonderzoek, dat dateert van 2016-2018, meldt een ware exodus uit de gemeente, want velen kunnen zich niet vinden in deze missionaire heroriëntatie. Tegelijk zijn anderen enthousiast over deze missiologische *mindshift* en daarmee verbonden, over de luiken die open gaan. Hardy constateert dat veel *missio Dei*-benaderingen te optimistisch en te

idealistisch zijn omdat ze onvoldoende weet hebben van de vaak diep gewortelde 'ordinary theology' van gemeenteleden. Dit ontnuchterende boek kan helpen om met meer wijsheid en geduld te werken aan missionaire bewustwording binnen lokale gemeenten. Hardy komt in het slothoofdstuk met een aantal voorstellen die daar bij kunnen helpen. Die zijn voor een heel deel theologisch van aard.

Empirische missionaire dissertaties

Ik noem hier twee dissertaties die langs etnografische weg licht hebben willen werpen op concrete missionaire praktijken. De eerste is die van Hans Riphagen (Baptistenseminarie VU) over missionaire presentie in de Utrechtse wijk Lunetten. Hij promoveerde op deze studie met de titel *Church-in-the-Neighbourhood* in 2021 aan de Vrije Universiteit. Zijn vraagstelling was de volgende:

Hoe moeten we het populaire missiologische 'kerk-in-de-buurt'-discours evalueren in het licht van de alledaagse protestants-christelijke 'place-making' in hedendaagse suburbane contexten in het Westen? (303)

Vijf jaar lang liep en keek hij met een etnografische bril rond in zijn eigen woonwijk, de eerste naoorlogse Utrechtse nieuwbouwwijk zonder kerkgebouw. De oogst van deze 'ruimtelijk-theologische studie' is vanuit missionair oogpunt niet indrukwekkend. Er is binnen de kerken vaak veel missionaire buurtretoriek, maar de praktijk is doorgaans heel bescheiden. Riphagens conclusie is stevig: 'Het streven naar relatief stabiele christelijke buurtgemeenschappen (is) een onrealistisch ideaal.' Wat maximaal haalbaar lijkt, is 'het stimuleren van

de kleine, fluïde en tijdelijke netwerken van christenen en anderen, die samen concreet zoeken naar het goede voor hun buurt' (312). Van belang is hier het vaak te simpele denken over 'de buurt'. Riphagen maakt duidelijk dat 'de buurt' een heel complexe en dynamische werkelijkheid is. Relatienetwerken zijn in onze tijd vaak ook nauwelijks nog ruimtelijk georganiseerd. Uiteraard zijn er gelovigen die zich echt op de eigen buurt richten, maar velen hebben hun sociale netwerk langs heel andere wegen gevormd.

In 2022 promoveerde Annemiek de Jonge (VIAA Zwolle) aan de Theologische Universiteit Kampen (nu inmiddels Utrecht) op haar studie *Als een madeliefje tussen de straatstenen*. Ze deed vanuit de volgende vraagstelling onderzoek in twee stedelijke missionaire initiatieven:

Welke soteriologische en ecclesiologische opvattingen zijn leidend in twee evangelicale missionaire praktijken in Nederland en welke impulsen zijn vanuit deze praktijken mogelijk vruchtbaar voor de recente evangelicale missiologie van het westen en de netwerken/praktijken die daar deel vanuit maken? (41)

Het hart van de studie bestaat uit empirisch onderzoek binnen de twee gekozen praktijken, maar daar aan voorafgaand geeft ze twee bredere overzichten. Allereerst van het internationale missionaire denken in evangelicale kringen. Het *missio Dei*-denken passeert daarbij ook de revue. Vervolgens analyseert ze de twee bewegingen waarmee de twee onderzochte praktijken zich verwant voelen: *Urban Expression* (Stuart Murray), respectievelijk *Nederland Zoekt* (Mike Breen). In de praktijkbeschrijvingen komen de theologische verschillen tussen

beide initiatieven goed naar voren. Het ene zet bijvoorbeeld vooral in op gemeenschapsontwikkeling, het andere meer op discipelschapsontwikkeling. Daar achter ligt weer een verschil in de – vaak impliciete – soteriologie. Dit onderzoek 'van onderop' laat ook zien dat de (impliciete) theologie van de leidinggevenden en de overige betrokkenen niet altijd sporen. Ik wijs hier terug naar de 'ordinary theology' waarover Hardy spreekt. Dat brengt De Jonge onder meer tot de conclusie dat het nodig is meer te spreken over soteriologische en ecclesiologische posities en motieven. Dat gebeurt te weinig en zo kan er ruis ontstaan. *Sense making* is in dit verband een belangrijke uitdaging. In aansluiting bij Riphagen pleit ze voor *ordinary neighbourliness*, het zoeken van verbindingen met de buurt zonder een (verborgen) evangelisatorische agenda. Dat blijft een spanning in elke zoektocht naar verbinding met 'buiten'.

Concentrisch denken over de kerk

In de pionierswereld is concentrisch denken breed verspreid. Vanuit een helder centrum bieden pioniersplekken uiteenlopende activiteiten aan. Ik noem hier vier voorbeelden, allemaal van Amsterdamse pioniers. Deze pioniers hebben als *reflective practitioners* hun denken en handelen zelf op papier gezet.

Remmelt Meijer en Peter Wierenga schreven in 2020 het boek *Herkerken*. Zij benutten het beeld van de Australische veeboer. Deze plaatst – anders dan zijn Nederlandse collega – geen hek om zijn land (daarvoor is het ook te groot), maar slaat een waterput, waar het vee telkens weer naar terugkeert. Er zijn hier geen grenzen, er is enkel een levensnoodzakelijk centrum, de put met drinkwater. In plaats van een *bounded set* werken ze met een *centered*

set (Paul Hiebert). Ze laten het denken vanuit bestaande kaders los en willen enkel vanuit het kloppend hart denken. Dat hart of centrum zal dan wel helder moeten zijn. 'Jezus is Heer' is bij hen dit centrum. In 2023 schreven beide auteurs samen met Ella van den Brandhof een aanvulling: *Herkerken-Praktijkboek*. Daarin geven ze handvatten voor hoe je kunt werken aan vernieuwing. Ze werken met een drieslag: inspireren – leren – experimenteren. Piketpaaltjes voor het experimenteren zijn richting, respect, ruimte en resultaat.

Een tweede expressie van concentrisch denken vinden we in het boek *Opener dan ooit* van pionier Tim Vreugdenhil. Hij onderscheidt drie cirkels. In de buitenste cirkel gaat het om mensen die iets goed willen doen en goed willen leven. De kerk wil hun ontmoetingen en potentiële coalities faciliteren en bevorderen. In de cirkel daarbinnen gaat het om gedeelde zoektochten naar zin en richting. De zoektochten worden hier niet direct in christelijke richting geleid, er wordt juist ruimte en vrijheid gemaakt voor ieders zoektocht. In de binnenste cirkel is er toewijding aan Jezus Christus. Hier gaat het om mensen die zich 'kind van God' weten of 'in Christus zijn'. Zonder deze binnenste cirkel kan de kerk niet bestaan, maar Vreugdenhil ziet de dienst van de kerk in de samenleving dus nadrukkelijk wel breder.

Een derde pionier, David van der Meulen, werkt ook in Amsterdam. Hij zoekt als pionier vooral verbinding met twintigers en dertigers. Zijn zoektocht is geen successtory, maar hij vindt wel een weg waarmee hij verbinding kan maken. In zijn boek *Welkom in de voorhof* werkt hij met het beeld van de voorhof van de tempel. De tempel in Jeruzalem had een voorhof waar iedereen mocht komen. Vanuit

dat beeld zoekt van der Meulen in Amsterdam naar laagdrempelige momenten en activiteiten waar in vrijheid thema's aan de orde komen die ook boeiend zijn als je jezelf niet direct gelovig zou willen noemen.

Tot slot noem ik Rikko Voorberg, een van de auteurs van het boek *Onzeker weten*. Hij werkt met het bekende schema *belonging – believing – behaving*. In een *bounded set*-benadering gaat *believing* voorop. De volgorde in pioniersplekken is vaak anders: *behaving – longing – believing*. Voorberg zet *behaving* voorop. Als eerste komt dus een gedeeld gedrag, pas daarna de onderlinge gemeenschap en het eigen geloof. In een samenleving waarin de grote verhalen hebben afgedaan, is er de handeling die verbindt.

Niet elke pionier zet deze concentrische benadering beleidsmatig op papier, maar de pionierspraktijk wordt er vaak wel echt door gestempeld. Deze manier van denken en werken zou ook in de klassieke gemeente en parochie vruchtbaar kunnen zijn, zeker binnen een missionair kader.

Ruimzinnig pionieren

Ik ga nog even door op het spoor van pionieren. Veel pioniers hebben evangelische en/of orthodox-protestantse roots. Dat zien we terug in de theologische tinten van allerlei pioniersplekken. We zien nu echter ook een groeiende interesse voor pioniersarbeid in 'ruimzinnige' kringen. Dat leidde onder meer tot twee boeken.

Het eerste, *Ruimzinnig pionieren. Praktijkverhalen* (Jeannet van Doorn e.a.) uit 2021, is, zoals de titel al zegt, vooral een boek met praktijken en ervaringen daarbinnen. Opmerkelijk genoeg ontbreekt een inhoudsopgave, maar bladeren leert dat het zowel gaat om concrete

individuele praktijken als om gedeelde reflecties rond bijvoorbeeld thema's als gemeenschapsvorming, rituelen, het gebruik van de Bijbel en de pioniersplek als kerk.

Een jaar later verschijnt onder de redactie van Mechteld Jansen en Berthe van Soest de bundel *De inspiratie van ruimzinnig pionieren*. Het gaat hier niet direct om praktijken, maar om de achterliggende theologische opvattingen en vragen. De ruimzinnigheid komt ook tot uiting in de keuze van de scribenten, want niet allemaal zullen ze zich 'ruimzinnig' willen noemen. Ik licht er even twee bijdragen uit. Gert-Jan Roest gebruikt het mooie beeld van de paardans om de verbinding tussen de christelijke traditie en de context te verhelderen. Ze zullen elkaar moeten vasthouden om te kunnen zwieren op de dansvloer. Hij ziet zeker goede voorbeelden van verbinding, maar ziet ook uitdagingen. De eerste uitdaging die hij noemt is het constructief en positief verwoorden van wat de kern is van het christelijk geloof. Soms kunnen ruimzinnige pioniers beter aangeven wat het niet of niet meer is dan dat ze kunnen aangeven wat het dan wel is. Stefan Paas probeert weer heerlijk in zijn bijdrage aan de bundel: 'Is missionair pionieren meer dan een omslachtige religieuze poging om inzichten mee te delen die de meeste mensen – in elk geval de progressieve en weldenkende – toch al hadden?' (85). Dat brengt me op het spoor van de soteriologie. Ik kom daar hieronder op terug.

Impulsen vanuit de Protestantse Kerk

Al jaren lang heeft missionair kerk-zijn veel aandacht binnen de Protestantse Kerk. Een belangrijk speerpunt daarbij is pionieren. Op allerlei manieren wordt dit missionaire werk vanuit de Dienstenorganisatie in Utrecht

gefaciliteerd, niet alleen in praktische zin, ook in theologische zin.

In de afgelopen jaren schreef missionair 'denker' Gert-Jan Roest – ook verbonden aan de Theologische Universiteit Utrecht – in dat kader twee artikelen of nota's die gemeenten willen helpen ook in theologische zin hun missionaire zijn vorm te geven en te verdiepen. In 2020 verscheen *Wie wil er missionair zijn?* Het handelt over verwarring, allergieën en de inhoud van missionair werk. Roest omschrijft missionair-zijn als volgt: 'vanuit liefde in beweging komen ter wille van anderen namens God.' (13) Een jaar later volgt zijn artikel *Contextualisatie. Theorie & Praktijk*. Roest wil missionaire werkers en denkers helpen om gemotiveerd en doordacht tot goede vormen contextualisering te komen. Beide rapporten zijn digitaal beschikbaar.

De missionaire voorganger

Onder redactie van David Horn en Jason R. McConnell verscheen in 2022 het boek *Return to the Parish. The Pastor in the Public Square*. De titel lijkt de voorganger de lokale gemeente of parochie binnen te trekken, maar het omgekeerde wordt bedoeld en gepropageerd. De pastor zal present moeten zijn in de publieke 'parish'. Hoe kan er weer een vruchtbare verbinding ontstaan tussen lokale voorgangers en de steden en dorpen waarbinnen ze werken? Zeven vooral jonge voorgangers delen hun zoektocht naar presentie in uiteenlopende publieke ruimtes. Aansluitend schrijft McConnell een uitleidend pleidooi voor de publieke aanwezigheid van de pastor. Hij begint met het noemen van weerstand daartegen. De eerste en misschien belangrijkste is wat hij noemt 'an anemic ecclesiology', een bloedeloze

ecclesiologie. De pastor laat zich hier naar binnen zuigen, deels ook door de consumen-tistische houding van gemeenteleden. Een praktische weerstand is in de tweede plaats de werkdruk: 'waar haal ik in hemelsnaam de tijd vandaan om ook buiten de gemeente of parochie dingen op te pakken?' Een derde weerstand is de angst voor seculiere beïnvloeding en het onduidelijk worden van de grens tussen de gemeente en 'de wereld'. Een vierde weerstand kan liggen in het gevoel van pastores in intellectueel opzicht de mindere te zijn van de leiders die ze in de publieke ruimte zullen tegenkomen. Hoe dergelijke contacten aan te gaan, wordt meestal ook niet onderwezen in de theologische opleiding. Het boek wil niet zwichten voor deze herkenbare weerstanden en aarzelingen. McConnell onderscheidt drie graden van 'aanwezigheid': *presence*, *participation* en *leadership*. Dit pleidooi voor een drievoudige zichtbaarheid in de samenleving daagt uit, maar wel is het jammer dat een be-raad hierover in een kerkenraad of oudstenraad niet aan de orde komt in het boek. De pastor als pastor in de publieke ruimte is immers geen kleine zelfstandige, maar vertegenwoordiger van zijn of haar geloofsgemeenschap.

Zelf schreef ik vanuit de Dienstenorganisatie van de Protestantse Kerk de nota *Vruchtbaar missionair leiderschap*. In vijftien korte paragrafen worden allerlei dimensies van missionair leiderschap aangestipt. Missionair leiderschap vooronderstelt dat voorgangers hun rol als leidinggevende in ieder geval niet ontkennen of bagatelliseren. En toch wil dat nog wel eens gebeuren. De nota wordt onder meer gebruikt in het missionaire nascholingsprogramma 'Kerk naar buiten' (PThU en PKN) en is digitaal vrij beschikbaar.

Tot slot: wat is heil?

Het promotieonderzoek van De Jonge wijst op een theologisch-inhoudelijke lacune in veel missionair werk. Er is vaak weinig bewuste reflectie op de eigen soteriologie van waaruit het werk vorm en inhoud krijgt. Lang niet altijd wordt doordacht welk 'heil' de kerk zou willen delen. We zien echter in onze tijd een revival als het gaat om de vraag naar wat heil anno nu is. Zo verschenen er in de afgelopen jaren themanummers over 'heil' in drie verschillende theologische tijdschriften: *Inspirare* (2020-2), *Kerk & Theologie* (2021-3) en *Theologia Reformata* (2023-3). Deze revival wordt zeker gevoed door het vele pionieren: waarom zou je eigenlijk willen pionieren en als je dat wilt, wat is dan het eigene van wat je aan tijdgenoten te bieden hebt? Als elke vanzelfsprekendheid ontbreekt, komt er ruimte en noodzaak voor het opnieuw doordenken van het christelijke verhaal.

Het meest sprekende boek daarover is de recente publicatie van Stefan Paas, *Vrede op aarde. Heil en redding in onze tijd*. Hij ziet de noodzaak om de christelijke soteriologie opnieuw te doordenken. Het is verleidelijk om hier het hele boek te bespreken, maar ik beperk me tot zijn keuze voor het begrip 'vrede' als kernwoord in een hedendaagse soteriologie. Paas schrijft aan het eind van zijn boek dit: 'het christendom is er om vrede te stichten. Dat doet het door liefdevolle relaties te leggen, te zoeken naar rechtvaardigheid in dienst van verzoening, in hoopvolle verwachting van Gods shalom'. (400) Met de keuze voor dit woord zoekt Paas naar een 'dikkerе' soteriologie die direct raakt aan ons concrete (samen)leven.

Vrede is een woord dat breed wordt verstaan en waar dus ook verbindingen mee te maken zijn. Bij hem komt overigens wel onze hele

existentie mee in dit 'seculiere' woord. Ieder die zoekt naar vrede, wordt geconfronteerd met de weerbarstigheid daarvan. Klassieke kerkelijke begrippen als zonde, schuld en verzoening komen er zodoende direct existentieel en dus ook confronterend in mee. Vrede stichten is een even urgente als ingrijpende opgave.

Het boek van Paas is mede ontstaan vanuit het eigen onderzoek binnen het kader van *The Centre of Church and Mission in the West* (TUU, CCMW, zie <https://churchandmission.nl/>) en het verwante CHE-onderzoek binnen het lectoraat 'Zingeving in nieuwe geloofsgemeenschappen'. (Zie <https://www.che.nl/lectoraten/zingeving-in-nieuwe-geloofsgemeenschappen>). Als een van de vruchten van beide plekken noem ik het Engelstalige open access JET-artikel van Paas, Stoppels en Zwijze-Koning over de soteriologische opvattingen van twintig pioniers en veertig voorgangers in de Protestantse Kerk. We zien hier behoorlijke verschuivingen. Om wat zicht te krijgen op de uitkomsten van het onderzoek is het onderscheid dat de rooms-katholieke theoloog Stephen B. Bevans maakt tussen *a redemption-centered orientation* en *a creation-centered orientation* behulpzaam.

In de eerste oriëntatie – vanouds vooral verbonden met de reformatorische traditie – is er een grote kloof tussen God en mensen. Ze zitten niet van nature op één lijn, er is een fundamentele transformatie nodig om de verbinding en de communicatie weer te herstellen. Gods genade kan niet bouwen op het fundament van de menselijke natuur. Daarvoor is er te veel kapot. Het herstel gaat in Jezus Christus van God uit. In de *creation-centered orientation* zien we een veel minder sterke scheidslijn. Deze oriëntatie is altijd meer verbonden geweest met de rooms-katholieke traditie. God laat zich zien in

de 'gewone' werkelijkheid. Deze werkelijkheid is sacramenteel. We kunnen in principe dan ook positief naar de wereld kijken. We kunnen de opkomst van het *missio Dei*-denken ook in dit licht bezien. God is heilzaam werkzaam in zijn schepping, de wereld is daarmee niet primair 'een wereld verloren in schuld'. In termen van Bevans zouden we kunnen zeggen dat we in de gehouden interviews relatief veel *creation-centered*-benaderingen terugzien. Er is zeker het besef van de beperktheid van de mens en de noodzaak van vergeving en genade, maar deze worden overwegend niet expliciet verbonden met het verzoenend lijden en sterven van Jezus Christus. We lijken een verschuiving te zien van wat Christus voor ons heeft gedaan naar wat hij ons heeft voorgedaan. Paas ziet in zijn boek *Vrede op aarde* eenzelfde beweging.

Het missionair gerichte CHE-lectoratsonderzoek over de periode 2018-2023 werd afgerond met een bundel onder de titel *Zoeken naar de dingen die boven zijn. Heil in een seculiere tijd*. Het onderzoek liet minstens twee ontwikkelingen zien: een minder scherpe soteriologie ('soteriological agnosticism') en een sterke concentratie op het hier en nu. De redactie heeft de aangezochte auteurs uitgedaagd om te reageren op deze ontwikkelingen. Daarnaast zijn er negen praktijkverhalen opgenomen van pioniers en andere missionaire werkers die zoeken naar verstaanbaarheid en relevantie in de verbinding met de bredere samenleving. Stefan Paas schreef een slotreflectie. Daarin neemt hij volop stelling:

Zelfonderzoek en bekering door westerse christenen zou (...) weleens het beste missionaire geschenk kunnen zijn dat de kerk onze samenleving te bieden heeft. (282)

Hierboven schreef ik dat Paas op zoek is naar een 'dikker' soteriologie die het volle leven raakt. Hij refereert daarbij aan Gregg Okesson, eerder kerkplanter in Oost-Afrika en nu verbonden als missioloog aan de christelijke Asbury Universiteit, Kentucky. Hij schreef het boek *A Public Missiology*. Hij kapittelt de vaak 'dunne' theologie in zijn eigen evangelicale kringen. Te zeer is men vanuit een al te simpele theologie gericht op individuele verlossing. Dat werkt echter niet. Een simpele boodschap draagt niets bij aan een complexe samenleving. Okesson zoekt daarom naar een 'thick' zelfverstaan van de plaatselijke kerk die zich realiseert dat

ze volop deel uitmaakt van een ingewikkeld weefsel. Grenzen zijn niet scherp, er is interactie en interferentie. Hij refereert aan de eerste christenen die op een natuurlijke manier in de wereld leefden en tegelijk niet van de wereld waren. Okesson zoekt vanuit de triniteit naar een gezond zelfinzicht van de lokale gemeente. Etnografie is daarbij behulpzaam, daar moet de gemeente ook niet bang voor zijn. De wereld zal niet veranderen door individuen, maar door gemeenschappen. Christelijke gemeenschappen zijn niet geroepen om het leven te versimpelen, maar om midden in een complexe wereld meervoudig en contextueel 'redding' te leven. <

Bibliografie

- Doorn, Jeannet van, René van der Rijst, Berthe van Soest, Erik Jan Tillema (2021). *Ruimzinnig pionieren. Praktijkverhalen*. Kampen: Van Warven.
- Hardy, Andrew R. (2022). *An Ordinary Mission of God Theology. Challenging Missional Church Idealism, Providing Solutions*. Eugene: Wipf & Stock.
- David Horn & Jason R. McConnell (eds.) (2022). *Return to the Parish. The Pastor in the Public Square*. Eugene: Cascade Books.
- Jansen, Mechteld, Berthe van Soest (2022). *De inspiratie van ruimzinnig pionieren*. Kampen: Van Warven.
- Jong-Heins, Petra de, Bert Roor, Jan van 't Spijker, Willem van 't Spijker (red.) (2023). *Betrokken in Gods missie. Basisboek missiologie*. Utrecht: KokBoekencentrum.
- Jonge, Annemiek de (2022). *Als een madeliefje tussen de straatstenen. Soteriologische en ecclesiologische opvattingen van practitioners in evangelicale missionaire gemeenschapsvorming*. Amsterdam: Buijten & Schipperheijn.
- Meulen, David van der (2023). *Welkom in de voorhof. Twintigers en dertigers bij je kerk*. Leeuwarden: Ark Media.
- Meijer, R Emmelt, Peter Wierenga (2020). *Herkerken. De toekomst van geloofsgemeenschappen*. Amersfoort: Vuurbaak.
- Meijer, R Emmelt, Peter Wierenga, Ella van den Brandhof (2023). *Herkerken. Praktijkboek. Inspireren, leren en experimenteren in een verandertijd*. Amersfoort: Vuurbaak.
- Okesson, Gregg (2020). *A Public Missiology. How Local Churches Witness to a Complex World*. Grand Rapids: Baker Academic.
- Paas, Stefan (2023). *Vrede op aarde. Over heil en redding in deze tijd*. Utrecht: KokBoekencentrum.
- Paas, Stefan, Sake Stoppels, Karen Zwijze-Koning, 'Ministers on Salvation: Soteriological Views of Pioneers and Pastors in the Protestant Church in the Netherlands', in: *Journal of Empirical Theology* 35 (2023) 119-138. Zie https://brill.com/view/journals/jet/35/2/article-p119_1.xml?language=en
- Riphagen, Johannes (2021). *Church-in-the-Neighbourhood: A Spatio-Theological Ethnography of Protestant Christian Place-Making in the Suburban Context of Lunetten*. Uitgave in eigen beheer. <https://research.vu.nl/en/publications/church-in-the-neighbourhood-a-spatio-theological-ethnography-of-p>.
- Roest, Gert-Jan (2020). *Wie wil er missionair zijn? Over verwoording, allergieën en de inhoud van missionair zijn*. Utrecht: Protestantse Kerk. Zie <https://protestantsekerk.nl/verdieping/missionair-zijn-als-kerk-wie-wil-dat-niet/>.
- Roest, Gert-Jan (2021). *Contextualisatie. Theorie & Praktijk*. Utrecht: Protestantse Kerk. Zie <https://protestantsekerk.nl/verdieping/gods-liefde-zichtbaar-maken-in-je-omgeving-hoe-doe-je-dat-als-kerk/>.
- Spijker, Jan van 't (2021). *To Participate in God's Mission. Looking for an ecclesial structure to be a witnessing church*. Utrecht: Eburon Academic.
- Stoppels, Sake (2021). *Vruchtbaar missionair leiderschap*. Utrecht: Protestantse Kerk. Zie https://www.researchgate.net/publication/351140563_vruchtbaar_missionair_leiderschap
- Stoppels, Sake, Jan Marten Praamsma, Jan Martijn Abrahamse (red.) (2023). *Zoeken naar de dingen die boven zijn. Heil in een seculiere tijd*. Utrecht: KokBoekencentrum.
- Voorberg, Rikko, Gerko Tempelman, Bram Kalkman (2022). *Onzeker weten. Een inleiding in de radicale theologie*. Utrecht: KokBoekencentrum.
- Vreugdenhil, Tim (2021). *Opener dan ooit. Nieuwe kansen voor kerken*. Utrecht: KokBoekencentrum.